

ЗУСТРІЧ У МОСКВІ

У перекладі з англійської слово «саміт» означає вершину гори. Ще одне його значення — «найвище досягнення», а 1953 року це слово поповнило лексикон дипломатів. Коли два мужні альпіністи нарешті спромоглися підкорити Еверест, Вінстон Черчилль, виступаючи у британському парламенті, заявив про прагнення до миру «на саміті держав». Через два роки, коли словом «саміт» було названо зустріч радянських і західних лідерів у Женеві, воно стало загальноживаним. Світ міжнародної політики гостро потребував нового терміна для позначення дипломатичних зустрічей на найвищому рівні, які стали важливою складовою міжнародних відносин від 1930-х років. І слово «саміт» ідеально підійшло для цього. Попри те що можновладці з незапам'ятних часів збиралися для обговорення відносин між державами, до появи авіаційного сполучення такі зустрічі були явищем доволі рідкісним. Поява ж авіації не тільки здійснила революцію у військовій справі, а й надзвичайно сильно вплинула на дипломатію, мета якої — недопущення військових конфліктів. Так дипломатія в буквальному значенні піднялася в небо.

Сучасна практика проведення самітів зародилась у вересні 1938 року, коли прем'єр-міністр Великої Британії Невілл Чемберлен прилетів до Німеччини, намагаючись переконати Адольфа Гітлера не нападати на Чехословаччину. У роки Другої світової війни Вінстон Черчилль, Франклін Рузвельт і Йосиф Сталін зробили свій внесок у розвиток особистої дипломатії, яка ще не мала окремої назви. У часи холодної війни практика проведення самітів (зустрічі Микити Хрущова та Джона Кеннеді, а згодом — Леоніда Брежнєва й Річарда Ніксона) сягнула апогею та привабила увагу світових ЗМІ, але увесь час СРСР ігнорував цей термін західних політиків. Улітку 1991 року, в епоху доленосних змін, які стали наслідком масштабних політичних, ідеологічних трансформацій в СРСР та за кордоном, радянська

преса врешті-решт відкинула свій улюблений у минулому вислів «зустріч у верхах» і замінила його англійським словом «саміт». Для терміна, який у наступному десятиріччі майже цілком зникне із царини міжнародних відносин, це була піррова перемога¹.

«Зустріч у верхах» (через яку радянська сторона пішла на зміни у своїй дипломатичній термінології) між сорок першим президентом США Джорджем Бушем і першим президентом Радянського Союзу Михайлом Сергійовичем Горбачовим була запланована на 30 і 31 липня 1991 року. Готувалися до саміту довго, та остаточну дату було призначено лише за кілька тижнів до зустрічі. До останньої хвилини радянські та американські експерти не покладаючи рук узгоджували всі дрібні деталі історичного договору, що мав бути підписаний у Москві президентами двох країн. Буш хотів, щоб усе сталося якнайскоріше. Ніхто не знав, скільки часу протримається в Кремлі Горбачов і як довго зберігатиметься сприятлива для підписання ситуація.

Перед засобами масової інформації Білий дім анонсував московську зустріч Буша й Горбачова як найперший саміт після закінчення холодної війни. Договір, який збиралися підписати на ньому президенти, мав започаткувати нову еру взаємної довіри та взаємовигідної співпраці між двома великими державами, починаючи з таких актуальних матерій, як ядерна зброя. У Договорі про скорочення СНО (стратегічних наступальних озброєнь), що через дев'ять років перемовин був нарешті підготований до підписання, ішлося про скорочення загального ядерного арсеналу майже на 30 % і на 50 % — радянських міжконтинентальних ракет, націлених здебільшого на США. Як впливало з договору, який мав 247 сторінок тексту й супроводжувався 700 сторінками протоколів, президенти обох країн були готові не просто приборкати гонку озброєнь, а й узятися до роззброєння².

Протистоянню двох найбільших світових держав, що почалося незабаром після Другої світової війни й ледь не призвело до ядерної катастрофи, було покладено край. А з падінням у листопаді 1989 року Берлінського муру і початком об'єднання Німеччини, прийняттям Горбачовим «доктрини Синатри» (що дало східноєвропейським сателітам Москви можливість «діяти на власний розсуд» і, врешті-решт, зійти з навколокрем-

лівської орбіти) конфлікт, який лежав в основі холодної війни, був розв'язаний остаточно. Почалося виведення радянських військ зі Східної Німеччини та інших країн Східної Європи. Однак ці зміни в політичній сфері майже не стосувались ядерних арсеналів обох країн. Знаменитий російський драматург Антон Чехов якось сказав, що коли в першому акті п'єси на стіні висить рушниця, то у другому вона має вистрілити. А дві супердержави накопичили на світовій арені більш ніж досить ядерних «рушниць». Рано чи пізно на зміну першому акту мав прийти другий, і тоді неодмінно з'явився б хтось, готовий натиснути спусковий гачок.

Ядерна зброя стала неодмінним атрибутом холодної війни, і саме їй історія завдячує і небезпечними поворотами, і тим, що обидві великі країни, які перші отримали атомну зброю, так і не перейшли межі прямого, відкритого конфлікту, адже загроза ядерного катаклізму була дуже високою. Попри наявність у центрі геополітичного протистояння розчленованої Німеччини, США, які влітку 1945 року поповнили свій арсенал атомною бомбою, не почувалися беззахисними перед кількісно більшими звичайними радянськими озброєннями в Центральній та Східній Європі, що була загарбана, а потім і підкорена комуністичним режимом Сталіна. З іншого боку, СРСР розумів, що він уразливий перед дужчим противником. Союз прискорив розроблення атомної програми, і в 1949 році, не без допомоги вкрадених у США технічних секретів, країна отримала власну ядерну зброю.

У світі стало дві ядерні держави, і тоді в прогнозах на майбутнє, з урахуванням війни в Кореї, напрошувався висновок, що зіткнення двох наддержав неминуче. Кожна країна намагалася першою розробити ядерну зброю нового покоління. Так у 1950-х роках і США, і СРСР отримали водневу бомбу — зброю, набагато потужнішу і значно менш передбачувану, ніж атомна бомба. Коли восени 1957 року СРСР вивів на орбіту супутник (що знаменувало появу ракети, здатної донести ядерний боєзаряд до США), світ вийшов на новий, значно гостріший виток протистояння двох супердержав. У 1953 році, після смерті Сталіна, до влади в Союзі прийшло керівництво, більше схильне до діалогу із Заходом, однак воно намагалася використати останні

досягнення радянського ракетобудування (країна першою у світі запустила безпілотний супутник, а трохи згодом і пілотований космічний корабель), нерідко діяло непрогнозовано, а отже, становило ще більшу загрозу, ніж попередники.

Коли в жовтні 1962 року на Кубі були розміщені радянські ракети, країни, очолювані Хрущовим і Кеннеді, опинилися на порозі ядерної війни. На той час радянсько-американське суперництво вже охопило всю планету. Розпочалось воно з облаштування долі Східної Європи, яка потрапила в міцні обійми до СРСР, тоді поширилось на Азію, коли в 1949 році в Китаї до влади прийшли комуністи, а ще за кілька років розкололася Корея. Після розпаду Британської та Французької імперій у 1950-х роках ареною протистояння двох великих держав стала решта Азії, а також Африка, а коли по військову допомогу та моральну підтримку до Радянського Союзу звернулася Куба, яку очолив Фідель Кастро, то полем битви стала також Латинська Америка.

Для розв'язання Карибської кризи, яка спалахнула в жовтні 1962 року, сторони мушили піти на компроміс: СРСР погодився забрати свої ракети з Куби, а США свої — із Туреччини. Кеннеді та Хрущов отримали гарний урок. Потрібні були конкретні кроки для зниження напруженості та загрози ядерної війни. У 1963 році лідери обох країн підписали перший договір про встановлення контролю над гонкою ядерних озброєнь — Договір про часткову заборону ядерних випробувань. Вісім років перемовин, щоб узгодити документ, — більш ніж скромний початок: і все ж це був крок у потрібному напрямі. Відтоді, продовжуючи конкуренцію у глобальному вимірі й розпочинаючи локальні війни в багатьох країнах світу, від В'єтнаму до Анголи, дві супердержави постійно вели перемовини щодо скорочення своїх ядерних арсеналів, керуючись доктриною взаємного гарантованого знищення, за якою обидві країни володіли арсеналом, достатнім, щоб знищити одна одну, а отже, мушили підтримувати діалог заради недопущення такого знищення.

У травні 1972 року Ніксон прилетів до Москви, де підписав разом із Брежневим Договір про обмеження стратегічних озброєнь (ОСО-1); і з тим самим генсеком, але вже у Відні, Джиммі Картер у 1979 році підписав Договір ОСО-2. Обидва догово-